

ча колекції, досліджувати як ішов процес видання книг та яке коло авторів у них представлено; хто були перші російські автори, праці яких були надруковані ще за їх життя; який вплив на відбір друкованих книг мали вищі світські й церковні правителі – царі й патріархи; які були перші світські книги, надруковані в Москві й обставини їх появи. Стародруки дають цінні знання з історії як книгодрукування так і тісно пов'язаним з ним виробництвом паперу, граверним мистецтвом. Вони зберегли реальні свідчення про віру, культуру й державні ідеї, якими жила Росія. Важлива робота з оригіналом, джерелом, що пов'язані з подіями, ідеями, поглядами минулих епох. Вони є унікальним свідченням цивілізації й видатним всесвітнім надбанням, зберегти яке наш обов'язок перед пам'яттю предків, перед майбутнім поколінням.

1. Баренбаум И.Е., Давыдов Т.Е. История книги. – М., 1960. – Ч. 1.
2. Беляева О. Дух Петра Великого императора всероссийского и соперника его Карла XII, короля Шведского. – СПб., 1798. 3. Боброва Е.И. Библиотека Петра I. – Ленинград, 1978. 4. Галатовский И. Ключ разума. – К., 1684. 5. Голиков И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам. – М., 1788. – Ч. 1. 6. Голиков И. Дополнение к

Деяниям Петра Великого. – М., 1790. – Т. 1. 7. Дербов Л.А. Общественно-политические и исторические взгляды Н.И. Новикова. – Саратов, 1974. 8. Древняя Российская Идрография. – СПб., 1773. 9. Емин Ф. Российская история жизни всех древних от самого начала России государей, все великие и вечной достойны памяти имп. Петра Великого действия. – СПб., 1768. 10. Кантемир Д. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя, бывшего князя в Молдавии Димитрия Кантемира. – М., 1789. 11. Кацержак Е.И. История письменности и книги. – М., 1955. 12. Книга и книгодрукарство на Украине. – К., 1964. 13. Колесник С.О. Скарби наукової думки // Рад. Україна. – 1984. 14. Краткое историческое повествование о начале родов князей российских, происходящих от Великого князя Рюрика. – М., 1785. 15. Лексикон трёхязычный. – М., 1703. 16. Лонгинов М.Н. Новиков и московские мартинисты. – М., 1867. 17. Магницкий Л. Арифметика. – М., 1703. 18. Мяскова Т.Е. Библиотека Императорского университета Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). – К., 2005. 19. Овчинников В.С. История книги. – Л., 2005. 20. Описание всех в Российском государстве обитающих народов, так же их житейских обрядов... – СПб., 1776. – Ч. 1. 21. Письма государя имп. Петра Великого к Степану Андреевичу Кольчеву и ответы его на оные. – М., 1785. 22. Письма имп. Петра Великого к брату своему царю Иоанну Алексеевичу и патриарху Адриану. Перепл. с кн.: Петр Великий. Письма... к Степану Андреевичу Кольчеву. – СПб., 1788. 23. Русский биографический словарь: В 20 т. – М., 2001. – Т. 10. 24. Смотрицкий М. Грамматика славенская. – М., 1721. 25. Царский путь креста Господня. – Чернигов, 1704.

Надійшла до редколегії 15.02.06

Ю. Сорока, канд. іст. наук

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 1940–1950-Х РОКАХ

Розглянуто питання масових примусових виселень жителів західноукраїнських земель у повоєнний період.

The article deals with the problem of mass expulsions by force of the Western Ukrainianland's inhabitants in the post-war period.

Зі вступом зимою-весною 1944 р. Червоної армії на західноукраїнські землі боротьба з національно-визвольним рухом стала одним з основних завдань радянського режиму в цьому регіоні. Діяльність радянської репресивно-каральної системи з придушення всяких проявів національної самосвідомості з найбільшою жорстокістю проявилася у процесі безперервних масових примусових виселень, що трактувалися державними і партійними органами влади як "додаткові заходи у боротьбі з бандитизмом". Виселення чи залякування засланям в арсеналі каральних органів було одночасно і засобом покарання, і засобом шантажу не тільки членів ОУН–УПА, а й усього населення, адже саме перебування на окупованій німцями території вважалося не тільки підозрілим, а й провинним. Підкреслюючи особливу недовіру до західноукраїнців, радянський режим придумав категорію "спецпереселенців", до якої потрапляли всі, хто виявив найменшу непокірність й ознаки національної свідомості.

Зусиллями багатьох вітчизняних дослідників відтворено картину сталінських депортацій, виселень із західних регіонів України. Механізм репресій, система державного насилля досить ґрунтовно розкриті в монографії І. Біласа [1]. Окремі аспекти цієї проблеми досліджені у працях М. Бугая [2], І. Винниченка [3]. Разом з тим, незважаючи на певний обсяг публікацій, проблему масових примусових переселень західноукраїнського населення у 1940–1950-х рр. висвітлено лише фрагментарно.

Заходи з депортації жителів західноукраїнських земель розроблялися ще задовго до вступу туди Червоної армії. Ще 14 грудня 1943 р. начальник спецвідділу НКВС СРСР М. Кузнецов та нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясної направили до наркомату внутрішніх справ СРСР запит, "як бути із сім'ями посібників німецьких окупантів і самими посібниками (фольксдойче)". 7 січня 1944 р. за підписом Л. Берії виходить розпорядження № 20, у якому зазначалося: "Усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіс-

кацією майна на основі наказу НКВС СРСР № 001552 (1940). Усіх направляти в Чорногорський спец табір (ст. Чорногорські копальні Красноярського краю) для їх подальшого утримання [2, с. 27].

Після перших доповідних М. Хрущова Й. Сталіну про політичне становище у західних областях УРСР і видання на основі їх у березні 1944 р. постанови Державного комітету оборони СРСР про виселення сімей учасників ОУН–УПА були детально розписані практичні заходи і методи їх виконання.

В "Інструкції про порядок заслання членів родин оунівців та активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР" від 5 квітня 1944 р. вказувалися категорії населення, яких необхідно було депортувати: "усі повнолітні члени сімей оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих при сутичці..."

Крім цієї категорії, підлягають виселенню сім'ї активу і керівного складу ОУН–УПА, які переховуються і знаходяться тепер на нелегальному становищі..."

неповнолітні члени сім'ї відправляються разом із своїми родинами. Майно виселених підлягає конфіскації..."

Далі вказувався порядок оформлення і підстави для вислання – задокументовані дані начальників міських і районних відділів НКДБ–НКВС з мотиваціями, які базуються на:

- довідці сільської ради про причетність тієї чи іншої особи до оунівців чи активних повстанців;
- довідці оперативних органів на основі агентурних даних;
- свідченнях співучасників по оунівському чи повстанському рухові.

Спецпоселенням дозволялося брати речі першої необхідності, а в примітці зазначалося: "Звернути особливу увагу, щоб сім'ї, котрі виселяються брали з собою як можна більше одягу, взуття і продуктів харчування, гроші без обмеження у сумі і побутові коштовності (обручки, годинники, серги, браслети, портсигари і т. д.)" [3, с. 114–118].

В "Інструкції-вказівці про порядок виселення родин активних учасників ОУН і УПА", затвердженій наркомом

внутрішніх справ УРСР В. Рясним 15 квітня 1944 р., детально розписувалися дії військових підрозділів під час виселення: кругова облога населеного пункту й осель спецпоселенців, кількість підвід для забезпечення перевозки вантажу і дітей до залізничної станції, обшук самих виселенців і їх будинків, охорона обоза в дорозі і т. д. [3, с. 118–120].

По суті дані акти продовжили депортаційну політику радянської влади на західноукраїнських землях 1939–1941 рр. В основі її були не тільки задекларовані, а й свято виконувалися принципи антизаконності, свавілля, суб'єктивізму, "революційної доцільності", силового придушення всяких інакомислень.

На початок квітня 1944 р. було підготовлено перший ешелон родин репресованих оунівців у кількості 2 тис. осіб. Розселення їх передбачалося провести у двох районах (Манському та Радянському) Красноярського краю. У квітні-травні по кожному району складалися нові списки родин учасників визвольних змагань, які "підлягали" виселенню. Особливу "активність" у цьому проявляли місцеві партійні і радянські керівники. Секретар Ровенського обкому КП(б)У В. Бегма 6 червня 1944 р. звертається до М. Хрущова із клопотанням "дозволити в більш широкій розмірах виселяти сім'ї бандитів у віддалені райони СРСР, а деякі села, які найбільш охоплені бандитизмом і розташовані безпосередньо біля лісових масивів виселяти повністю" [8].

І вже наприкінці вересня 1944 р. із шести західних областей (Волинської, Ровенської, Тернопільської, Львівської, Станіславської та Дрогобицької) до Красноярського краю та Іркутської обл. було депортовано майже 6 тис. чол. Про умови, за яких відбувалися виселення, свідчать повідомлення Наркомату внутрішніх справ СРСР, у яких зверталася увага на те, що в табори систематично надходять з України контингенти, які не підлягають направленню в ці табори як за характером злочинів, так і за своїм фізичним станом. Так, з Тернопільської обл. ешелонам № 47373 прибули на Печору в табір 385 чол., у тому числі 315 хворих дистрофіків та 10 трупів [3, с. 52].

Та, незважаючи на це, маховик виселення набирив оберті з кожним місяцем: 31 грудня 1944 р. кількість депортованих із західних областей становила 4744 родини (13320 чол.); 7 березня 1945 р. кількість насильно виселених зросла до 17,9 тис. осіб; станом на 26 червня вона нараховувала 10141 родину – 26093 особи, у тому числі з Волинської обл. – 6916 чол., Ровенської – 5751, Львівської – 4741, Станіславської – 3477, Тернопільської – 2456, Дрогобицької – 1834, Чернівецької – 918 чол. [3, с. 53]. Депортовані були направлені на працевлаштування у Вологодську, Іркутську, Архангельську, Кировську, Новосибірську, Тюменську обл., Красноярський край, Удмуртську АРСР.

У ході боротьби з польським національним рухом на початку січня 1945 р. радянським керівництвом було прийнято рішення про необхідність виселення осіб польської національності. Підлягало арешту і висланню 12,5 тис. чол.: з Львівської обл. – 8 тис. осіб, з Волинської, Дрогобицької, Станіславської – по 1,5 тис. чол. Місцями призначення для цієї категорії переселенців були Нижній Тагіл, Печора, Куйбишевська і Пермська обл. Виконуючи директивне рішення, органи НКВС-НКДБ уже в січні-лютому направили в табори 3461 особу польської національності [15].

Із приходом Червоної армії на західноукраїнські землі радянський тоталітарний режим інспірував ескалацію міжконфесійної ворожнечі, узявши курс на знищення Української греко-католицької церкви. На цей час греко-католицька церква складалася із 3040 парафій і 4440 церков, а також Духовної академії, п'яти духовних семінарій, двох шкіл і 127 монастирів. Церкву очолював

митрополит, якому підлягали 2950 священників; було 520 ієромонахів, 1090 ченців, 540 семінаристів.

Великого авторитету церкві додавала невтомна духовна і громадська діяльність Андрея Шептицького, який перебував на митрополичому престолі від 17 січня 1901 по 1 листопада 1944 р. 31 листопада 1944 р. на чолі церкви став митрополит Йосиф Сліпий.

Не в змозі протистояти авторитету церкви і вступати у відкритий конфлікт із УГКЦ в умовах війни, органами НКДБ за розпорядженням Й. Сталіна були проведені спеціальні заходи з дискредитації і ліквідації церкви, розпалюванні ворожнечі між греко-католиками і православними. Кінцевим результатом спецзаходів НКДБ стало насильне скликання і проведення 8–10 березня 1945 р. у Львові Собору греко-католицької церкви західних областей УРСР, на якому відповідно до чекістських інструкцій було прийнято рішення самоліквідуватися – шляхом "вз'єднання з Російською православною церквою".

11 квітня 1945 р. 10 священнослужителів найвищого рангу греко-католицької церкви були заарештовані і вислані у віддалені регіони СРСР. Слідом за ними були вислані 1400 священників і 800 монахинь. Був заарештований і засланий спочатку у Новосибірську обл. архієпископ Й. Сліпий, якому інкримінувалося "контрреволюційна діяльність, шпигунство на користь Ватикану, вороже ставлення супроти СРСР, паразитичний спосіб життя". Вирок становив 8 років в'язниці і примусових робіт. У 1957 р. його засуджують повторно ще на 7 років, з відбуванням покарання у таборі Кузьминка-Малахово (за 600 км на північ від Красноярська) та в Єнісейську [6].

20 квітня 1946 р. наркомат внутрішніх справ СРСР приймає директиву № 97, за якою засланням підлягали "колишні поліцаї, власовці та інші особи, що служили в німецьких стройових формуваннях". В умовах західних областей під цю категорію заслання підлягали й особи, які з тієї чи іншої причини, а в більшості не зі своєї волі, а примусово служили у військових формуваннях країнах-сателітів гітлерівської Німеччини – Румунії, Угорщини та ін. Виконуючи дану директиву органами НКВС були вислані в 1946–1948 рр. з Волинської обл. – 76 осіб, Дрогобицької – 26, Львівської – 39, Ровенської – 12, Станіславської – 106, Тернопільської – 40, Чернівецької – 80 чол. [3, с. 63–64].

Одночасно в регіоні запроваджувалася ще одна форма боротьби з націоналістичним підпіллям – так зване внутрішнє виселення цілих населених пунктів, де за визначенням відповідних органів найактивніше діяли оунівці. Згідно з постановою Тернопільського облвиконкому від 16 січня 1946 р. були виселені зі своїх осель усі мешканці с. Буряківка і Слободка Товстенського р-ну. За рознарядкою вони розміщувалися окремими сім'ями в інших селах області.

У Дрогобицькій обл. із с. Лисовичі було виселено в інші райони 463 сім'ї (2098 осіб), с. Рудників – 472 (2205), с. Стрильбичів – 381 (1893), с. Довгого – 428 (1784), с. Дев'ятників – 218 сімей (880 осіб) [10].

10 квітня 1946 р. в доповідній записці заступника міністра внутрішніх справ СРСР В. Рясного на ім'я заступника голови Ради Міністрів СРСР А. Мікояна йшлося про те, що "у другому кварталі 1946 р. з території Української РСР в північні та східні райони Союзу передбачається перевезти ешелонами 30 тис. спецпоселень..."

З практики роботи репресивних органів заплановану шкалу була значно "перевиконано". Згідно з підсумковою довідкою 1-го спецвідділу МВД УРСР із західних областей було виселено 36608 чол. (14728 сімей), доля ще 1608 осіб знаходилася на розгляді і дооформленні особовою нарадою і прокуратурою. 63 справи було закрито з причини смерті людей [10].

У лютому 1947 р. міністерство держбезпеки УРСР затвердило "План заходів з остаточної ліквідації оунів-

ського підпілля в західних областях України на зимово-весняний період 1947 року". Наряду із захопленням і ліквідацією активних членів ОУН–УПА, одночасно планувалася підготовка масового примусового виселення. Спеціальною постановою від 10 вересня 1947 р. виселенню на спецпоселення підлягали "родини учасників банд ОУН, пособників учасників ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини". Відповідно до плану заходів МВС СРСР з перевезення спецпереселенців від 3 жовтня завчасно у Львові, Чорткові, Дрогобичі, Ровному, Коломиї та Ковелі було створено шість збірних пунктів для прийому від органів МДБ сімей "націоналістів" і відправлення їх у віддалені райони СРСР. Усього передбачалося виселити 25 тис. сімей чисельністю 75 тис. осіб. Відповідальність за проведення акції депортації покладалася не тільки на органи МВС і МДБ, а й на перших секретарів обкомів партії західних областей. Ті, у свою чергу, виступили з ініціативою про збільшення чисельності плану виселення. Так, перший секретар Волинського обкому КП(б)У І. Профатілов у доповідній у ЦК Л. Кагановичу повідомляв: "Міністерством Державної Безпеки УРСР був затверджений план виселення сімей оунівців з території Волинської обл. в кількості 2500. Після наших настійливих прохань цей план був збільшений до 2700 сімей". Виходячи з таких "настійливих прохань" місцевих партійних керівників МДБ збільшило чисельність виселенців до 100 тис. осіб [9].

Одночасно 15 жовтня 1947 р. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР приймають постанову "Про порядок використання земель і майна, залишених після виселення родин націоналістів та бандитів", у якій зобов'язували місцеві партійні і радянські органи забезпечити належний облік, охорону і правильне використання майна, залишеного після виселення. Наряду з виділенням житлових будівель відповідним державним установам, особливий акцент робився на передачу частини будівель, усіх промислових підприємств (млини, масло- і крупобойки), сільгоспмашин та інвентаря (молотилки, локомотиви, сіялки і т. д.), усієї робочої і продуктивної худоби у розпорядження колгоспів, а де таких ще не існувало – земельним товариствам і МТС.

До 15 жовтня заходи з організації акції зберігалися в таємниці навіть від секретарів райкомів. І тільки 15–17 жовтня 1947 р. в усіх областях були проведені наради відповідальних працівників партійних і каральних органів з детальної організації і проведення операції з виселення та порядку обліку залишених земель і майна депортованих.

Для проведення найбільш масової у післявоєнний період депортації українського населення були залучені 13592 працівники МВС і МДБ, значна кількість партійно-радянського активу. Так, партійно-радянський актив Волинської обл. був поставлений до відома про проведення акції лише за кілька годин до її початку. Для її реалізації в області було задіяно близько 2 тис. партійних і радянських працівників.

Внаслідок спланованої акції, яка розпочалася о 6 год. ранку 21 і закінчувалася 26 жовтня із західних областей України було депортовано [9]:

Області	Вивезено сімей	Вивезено членів сімей
Волинська	2716	8938
Ровенська	3829	11568
Львівська	5223	15920
Тернопільська	5001	13508
Станіславська	4575	12476
Дрогобицька	4559	14486
Чернівецька	616	1635
Усього	26518	78531

Із зазначеної кількості депортовано було 19513 чол., 36090 жінок і 22928 дітей.

До висланих були занесені сім'ї засуджених і вбитих оунівців, тих, хто знаходився на нелегальному становищі, а також тих, хто підозрювався у зв'язках з ОУН. За соціальним станом вони поділялися на сім'ї так званих куркулів та середняків, бідняків, колгоспників, службовців і робітників [9].

Норма харчування на одну добу для спецпереселенців була встановлена: 500 г хліба, 60 г риби, 10 г жирів, 10 г цукру. На час перевезень на території України передбачалось організувати п'ять пунктів харчування: в Овручі на 24 тис. осіб, у Вінниці – на 61 тис., у Ніжині – на 1748, у Люботині – на 59297, у Гребінці – на 59297 осіб.

Вихідці із західних областей направлялися за тисячі кілометрів від України на спецпоселення у Казахську РСР, Красноярський край, Іркутську, Молотовську, Омську, Челябінську і Читинську обл. РСФСР [1, с. 283].

У доповідних перших секретарів обкомів у ЦК КП(б)У відмічалось, що "уже в перші дні після операції з виселення різко посилилася робота сільського активу, поліпшується виконання господарсько-політичних заходів, росте політична активність населення". Так, якщо до цього с. Зарубравці Снятинського р-ну Станіславської обл. довгий час відставало зі здачею державі картоплі, то тільки на протязі трьох днів проведення акції 23–25 жовтня селяни виконали 60 % плану здачі. У Рожнятинському р-ні чисельність виходу лісорубів на вирубку лісу виросла з 80 до 250 чол. у день.

Внаслідок проведення відповідних заходів зросла кількість бажаючих селян вступити в колгоспи. У с. Топорівці Садгорського р-ну Чернівецької обл. на наступний день після закінчення акції в колгосп вступило 411 сімей. Ще 60 сімей заохотилося працювати в колективному господарстві з с. Шубранець цього ж району [9]. Наслідком широкої політичної агітації, при наявності масового виселення непокірних, кількість колгоспів у західних областях наприкінці 1947 – початку 1948 рр. почала різко зростати. Вилучені у спецпереселенців земельні наділи, худоба, реманент і будівлі стали однією із складових матеріального забезпечення суцільної колективізації в регіоні у 1948–1949 рр.

Якщо в 1948 р., після виснажливого перевезення людей у попередній рік динаміка виселення знизилася до 817 чоловік, то вже з початком 1949 р. маховик депортації західноукраїнців набирає нових обертів: у 1949 р. було виселено – 25527 осіб, у 1950 р. – 41149 [3, с. 82]. Серед переселених українців із західних областей України із січня 1948 по 31 грудня 1950 р. народилося 2171 чол., померло – 14435 чол. [2, с. 41].

У лютому 1949 р. закінчувався термін заслання 4724 родин у кількості 12760 чол., виселених у 1944 р. 17 березня 1950 р. керівник МВС СРСР С. Круглов, за клопотанням міністра внутрішніх справ України Т. Строкача, звернувся до заступника Ради Міністрів СРСР Л. Берії з пропозицією "скасувати терміни виселення членів українських націоналістів, бандитів і бандопосібників і встановити, що вони переселені у віддалені райони СРСР навечно і поверненню на місце попереднього проживання не підлягають".

Відповідною постановою від 6 квітня 1950 р. РМ СРСР скасувала терміни виселення осіб, що були заслани на переселення протягом 1944–1949 рр. і встановила, що всі вони переселені у "віддалені райони країни навечно" [3, с. 79–80].

Боротьба з так званою "контрреволюцією" в західних областях не затихала і на початку 1950-х рр. На початку 1950 р. перший секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников та голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко надіслав РМ СРСР лист наступного змісту: "... з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для соціалістичної перебудови сільського господарства і зміцнення колгоспів Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Стані-

лавської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей Української РСР просимо Вас, товариш Сталін:

а) дозволити здійснити виселення частини куркулів із західних, Чернівецької та Закарпатської областей у кількості 1200 господарств за межі УРСР з конфіскацією майна, яке їм належить;

б) конфісковане майно куркульських господарств передати колгоспам безплатно із зарахуванням у неподільні фонди;

в) продовольче зерно, зернофураж та олійні культури передати державі;

г) дати вказівки міністрові державної безпеки СРСР про практичне здійснення виселення вказаних куркульських господарств у вересні 1950 р. і працевлаштування їх у ліспромгоспах Міністерства лісової і паперової промисловості СРСР у районах Східного Сибіру" [11].

Відповідну постанову Ради Міністрів СРСР про виселення "куркулів" і членів їх родин було прийнято 23 січня 1951 р. 13 лютого 1951 р. РМ СРСР приймає постанову про переселення з території Західної України і Західної Білорусії, Литовської РСР колишніх військовослужбовців армії Андерса і членів їх сімей. Наступною постановою від 13 березня 1951 р. до ворогів радянського ладу були віднесені члени релігійної общини "єговістів". Вони також підлягали депортації.

Операція з виселення цих категорій населення західних областей в органах МДБ УРСР розроблялася у березні 1951 р. і проходила під назвою "Трійка". 8 квітня 1951 р. з 4-х год ранку і до 18-ї год було виселено 2487 сімей у кількості 8984 осіб. Серед виселених знаходилось 413 сімей куркулів-одноосібників (1644 чол.). Кількість "куркульських" сімей було зменшено відповідно до прийнятого напередодні рішення відстрочити вислання сімей тих, хто є членами колгоспів. За національним складом висланці становили 8 сімей поляків, росіян, чехів, румунів і молдаван, решта – українців. Усього у 1951 р. було переселено 18574 оунівців, єговістів, андерсовців та членів їх сімей [4]. У 1952 р. кількість висланих поповнилася ще 3229 особами.

Усього у 1944–1952 рр. з території західних областей України було виселено 65906 сімей загальною чисельністю 203 тис. 662 особи. По областях ці дані становили: Волинська обл. – 21966 осіб, Дрогобицька – 35623, Львівська – 42883, Ровенська – 26131, Станіславська – 40692, Тернопільська – 32069, Чернівецька обл. – 4298 осіб [3, с. 82].

Депортація населення західних областей продовжувалася аж до 1962 р. За період з 1953 по 1962 рр. було переселено більше 25 тис. осіб, підозрюваних в антирадянській націоналістичній діяльності.

Найбільше депортованих було перевезено в Кемеровську обл. – 22624 особи, Хабаровський край – 19703, Іркутську обл. – 15260, Красноярський край – 13613, Омську обл. – 10152. Вислані із західних областей відбували заслання також у Томській, Молотовській, Челябінській, Амурській, Тюменській, Читинській, Кіровоградській областях, Казахській РСР, Комі АРСР, Якутській АРСР, Бурят-Монгольській АРСР, Удмуртській АРСР, Приморському краї та інших регіонах СРСР. Спецтабори перебування носили назви "Речлаг", "Мінлаг", "Дублаг", "Степлаг", "Береглаг", "Песчлаг" і т. д.

Станом на 1 січня 1956 р. на засланні знаходилося 135 тис. 762 члени ОУН, їхніх сімей, бійців УПА та інших виселених із західних областей України в 1944–1952 рр. Ще десятки тисяч осіб відносилися до категорії "родин куркулів", "бандпосібників" та "антирадянських елементів" [3, с. 83].

Деякі юридичні акти і відповідні урядові постанови, що вийшли після смерті Й. Сталіна в 1953 р. зняли певні обмеження у правовому становищі спецпоселенців. Однак у них спеціально обумовлювалося, що вони не

поширюються на оунівців із сім'ями, сімей "бандитів" і "бандпосібників", "куркулів" із сім'ями, депортованих із західних областей України.

У 1955–1958 рр. на підставі низки урядових постанов були зняті з обліку в місцях спецпоселення 168862 чол. Однак 38252 чол. станом на 14 квітня 1959 р. примусово залишалися у місцях спецпоселень, серед них – "члени родин активних учасників націоналістичного підпілля та єговісти", "колишні учасники буржуазних політпартій, поміщики, торговці та інші особи, виселені у 1940–1941 рр."

На початок 1959 р. спецпоселенцями із західних областей України було подано 29320 заяв із проханням про звільнення, але 27 тис. 719 з них було відмовлено. 15 червня 1959 р. вийшов спеціальний Указ Президії ВР СРСР "Про відповідальність колишніх спецпоселенців за самочинне повернення їх в місця, звідки вони були виселені", порушникам якого загрожував трирічний термін нового виселення [3, с. 85].

Навіть тим, хто на законних підставах звільнявся зі спецтаборів, органами радянської влади під різними підставами заборонялося селитися в рідних місцях. З 5973 розглянутих клопотань органами Львівської області дозвіл отримали лише 3280 осіб. Станом на 30 вересня 1959 р. на території Львівської обл. проживало 7392 колишніх спецвиселених, які повернулися у свій край самовільно [7].

Повернення депортованих у місця свого проживання наприкінці 1950-х рр. викликало негативну реакцію комуністичного партійного керівництва, яке побоювалося посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний у листі до ЦК КПРС вимагав:

"1. Заборонити надалі українським буржуазним націоналістам, учасниками оунівського підпілля, колишнім бандитам, засудженим за бандитизм, повертатися після звільнення з місць позбавлення волі до Львівської, Тернопільської, Дрогобицької, Станіславської, Волинської та Ровенської обл. УРСР.

2. Доручити Генеральному прокурору СРСР тов. Руденку і голові КДБ при Раді Міністрів СРСР тов. Серову розглянути справи на керівників й активних учасників націоналістичного підпілля, передчасно звільнених від відповідальності за рішенням судових органів і внести в установленому законом порядку протести на відміну цих рішень, а по особах, необґрунтовано звільнених по постановках Комісії Президії Верховної Ради СРСР, внести пропозиції в Президію Верховної Ради СРСР на предмет відміни постанови цих комісій..." [12].

З метою "рішучої відсічі проявам ворожої діяльності уніатського духовенства" ЦК КПУ у січні 1957 р. зобов'язав Львівський, Станіславський, Тернопільський, Дрогобицький, Закарпатський обкоми партії через місцеві органи влади взяти на облік священників-уніатів, які поверталися з місць ув'язнення і не допускати проведення ними церковних служб у приміщеннях незареєстрованих церков [14].

Відповідно до вказівок ЦК КП України в усіх облікових конкомах західних областей були створені спеціальні комісії з перегляду кримінальних справ колишніх учасників ОУН, що поверталися у місця проживання. Так, у січні 1957 р. рішенням комісії Станіславського облікового конкому було повернуто в місця ув'язнення 67 чол., ще 369 осіб – видворено за межі регіону. Рішенням відповідної комісії Тернопільської обл. 260 особам заборонялося проживати в межах західних областей. Було відмовлено у прописці у Львівській обл. 4 тис. чол. [13].

Значна частина колишніх спецвиселенців, заново відчужених радянською правовою системою, вимушено направлялася і працевлаштовувалася у цілих районах Казахстану та інших неосвоєних землях.

Перебуваючи в місцях спец поселення, українці вимушені були з метою виживання облаштовувати свій побут на територіях вислання, особливо в сільських місцевостях. За довгий час перебування у засланні, частина молоді, висланої у складі сімей, вступила у шлюб з місцевими жителями. Так вихідці з західних областей України розпорозувалися в районах Півночі, Уралу, Сибіру, Середньої Азії.

Створений радянською владою механізм масового насилля над людьми послідовно і жорстоко обмежував і придушував всякі прояви національної самобутності українців, насаджуючи примус, терор та репресії.

1. Бінас У. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 1.
2. Бугай М. "За повідомленнями НКВС СРСР були переселені..." Про депортацію населення України у 30–40-ві роки. – К., 1992.
3. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994.
4. ДАСБ України. – Ф. 42, спр. 81, арк. 3, 4, 92–93, 200–204.
5. ДАТО. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 557, арк. 7–13.
6. Літературна Україна. – 1992, 20 лют.
7. Літопис нескореної України. – Л., 1993.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 889, арк. 37.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 4967, арк. 12, 21–34, 39–46, 51–68.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 4968, арк. 4, 34.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 73, арк. 53–54.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 7.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4624, арк. 14–16.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4994, арк. 289–290.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 4626, оп. 1, спр. 889, арк. 68.

Надійшла до редколегії 08.02.06

Н. Стеценко, асп.

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО У ПРАЦЯХ УКРАЇНЬСЬКИХ ЗАРУБІЖНИХ ІСТОРИКІВ

Зроблено спробу проаналізувати ставлення українських зарубіжних дослідників до Української гетьманської держави Павла Скоропадського 1918 р.

The article makes an attempt to observe the attitude of the ukrainian foreign historians toward the Hetman State of Pavlo Skoropadsky in Ukraine in 1918.

Порівняно нетривалий період існування Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським у 1918 р. упродовж кількох десятиліть викликає значну зацікавленість, що обумовило вихід у світ цілої низки різних історичних праць, як на Батьківщині, так і в середовищі українських науковців поза межами України.

У переважній більшості, історичні відомості про гетьманський режим не були прихильними до нього. Залежно від того, яких поглядів дотримувався той чи інший автор, гетьманат поставав перед нами або спробою реваншу консервативних сил щодо захоплення влади і відновлення за допомогою України царської Росії, або своєрідним пошуком порятунку українських земель від більшовицької навали, або ж просто зворушливим явищем, яке ґрунтувалося на вікових традиціях державотворення на українській землі.

Зарубіжні вчені, які досліджують революцію 1917–1920 рр. в Україні, так само як і їх українські колеги дають оцінку тим подіям і процесам, виходячи зі своїх політичних переконань і вподобань. Так звані демократичні історики за межами України, за висловом Б. Ковалю, визнають за Центральною Радою величезну революційність і прогресивність, натомість "відновлення гетьманщини підводять під тимчасову перевагу реакції в часі революційних змагань" [3, с. 24–26]. Подібно до цього і в еміграції деякими істориками подається аналогічне припущення про ідейні основи початкового періоду української революції 1917–1920 рр. Так, М. Стахів зазначає: "Українська національна революція пропонувала широку програму перебудови Сх. Європи у формі добровільного союзу національних держав" [20, р. 225].

Багато дослідників пов'язують прихід до влади гетьмана Скоропадського з виключно економічними проблемами Німеччини й Австро-Угорщини [12, с. 3; 7, с. 27]. В умовах ведення війни, ці країни гостро відчували потребу в харчових і сировинних запасах і у зв'язку з цим, прагнули мати в Україні такий уряд, який би забезпечував їм виконання взятих урядом УНР зобов'язань стосовно забезпечення їх армій необхідними продуктами та збіжжям. При цьому сам гетьман змальовується маріонеткою в руках німецької й австрійської політики, влада якого базувалася виключно на німецькій військовій присутності, і була повалена одразу після виводу з території України німецьких військ у листопаді 1918 р.

Б. Коваль звертає увагу на те, що таку негативну оцінку гетьманському режиму тривалий час надавали ті

політичні діячі, які не зуміли реалізувати план побудови ліберально-соціалістичної республіки в Україні 1917–1921 рр. Саме для них П. Скоропадський і був "сином буржуазії і реакції" [3, с. 245; 4]. На думку автора, гетьман Скоропадський показував українському народу потужні обрії розвитку, нові шляхи поширення політичних впливів України на схід Європи. Згідно з тими планами український народ мав перехопити ініціативу та керування справами цілого сходу Європейських територіальних козацьких земель, ідея так званих з'єднаних штатів України. Це була "колосальна візія нового центра східної Європи, де Росія була б зіпхнута до території Москви та Суздаль, а Україна повернулася б на місце в Європі, яке вона займала за Княжої Доби" [3, с. 248–249].

Дещо іншою є думка Тараса Гунчака, який вважає, що саме існування незалежної України, навіть за несприятливого результату війни для Німеччини й Австро-Угорщини, стало б тією реальною можливістю, "радикально змінити геополітичну ситуацію в Східній Європі" [15, р. 272] на користь Німеччини. Цей погляд підтверджується красномовним висловлюванням головнокомандувача німецькими силами в Україні фельдмаршала Ейхгорна, який у меморандумі від 17 червня 1918 р. зазначає: "Я вірю, що незалежність України є вкрай важливим завданням ... Українська держава, з якою ми матимемо кордон або доступ через Литву, стане своєрідним містком для нас на шляху до Кавказу, Азії і в кінцевому результаті Індії – і є в цьому розумінні кращою за Туреччину ... З моменту своєї появи вона є вигідною для нас, і ми повинні робити все, що необхідно для її існування. Відчуваю, що існування української держави тісно пов'язане з постаттю гетьмана, і має або залишитися, або впасти разом з ним. Чим більше Україна буде відрізнятися від Росії в управлінських моментах, тим швидше зменшуватиметься вплив тих елементів, які прагнуть повернутися до ідеї Великої Росії і тим збільшуватиметься власне українська національна свідомість" [16, р. 252–253].

Незважаючи на те, що з одного боку німцям була потрібна надійна людина, яка б проводила стабілізаційну політику, разом із тим, вони також бачили і те, що до розбудови цієї держави, гетьман залучає проросійські зорієнтованих людей, які тягнули Україну назад під зверхність Москви. Розуміючи ці тенденції, посол Мум та інші представники намагалися направити гетьмана в русло української національної ідеї і державної незалежності.